

מכון הדר

MECHON HADAR

האב, הבן ומלאך ה': הורים, ילדים וציות בעקדת יצחק

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@mechonhadar.org

פרשת וירא, תשע"ז

ברצוני להציע שתי קריאות, שהן למעשה שתי פרשנויות, לסיפור עקדת יצחק: האחת מדגישה הקרבה מוחלטת לאל והשנייה רואה בערכם של מערכות יחסים מסר מרכזי של סיפור העקדה.

בלב סיפור עקדת יצחק נמצא צו האל אל אברהם: "ויאמר – קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק וְלֶךְ לְךָ אֶל אֶרֶץ הַמִּרְיָה וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אֶחָד הֶהָרִים אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים" (בראשית, כ"ב, ב). קולו של האל נשמע בבהירות, ואברהם מוכן להקריב מיד: "וישכם אברהם בפקר... (שם, ג). במהלך הדורות הובנה התנהלותו של אברהם בעקדה כמסמלת מודל חיובי של הקשר שבין אלוהים לאדם. אברהם מייצג אדם המוכן להקריב לישות אלוהית עליונה, ומשקף כניעה מרצון כצורת עמידה חיובית בסיסית של אדם דתי למול אלוהיו. קריאה קלאסית זו של פרשת העקדה, תורגמה במהלך הדורות לאמירה שאמונה בשיאה מתבטאת בקבלה מוחלטת של צו האל.¹ למעשה אברהם מכפיף את רצונו, מוחק את מה שאנו מניחים הם מאווייו, משעבד עצמו למען קיום דבר האל כפי שהוא שומע אותו. הגדולה של אברהם מתבטאת בעצם במחיקת עצמו למול צו האל.

גדולה זו מודגשת על ידי דרשנים שונים, כפי שעולה מן השיח המתואר במדרש בראשית רבה:

¹ אצל הרב סולוביצ'יק מדובר בעשיית המעשה הדתי מתוך ציות, אצל ליבוביץ עולה ביקורת חריפה לפיה אם מעשה דתי נעשה מתוך הזדהות זוהי עבודה זרה, בהיותה עבודת עצמי ולא עבודת אלהים.

תרגום לעברית	בראשית רבה (אלבק) פרשה נו, ד
<p>בא לו סמאל [כינוי למלאך רשע] אצל אבינו אברהם, אמר לו מה זה זקן, וכי איבדת את לבך? בן שנתן לך [כשהיית בן] 100 אתה הולך לשוחטו? אמר לו [אברהם לשטן] על מנת כן.</p>	<p>בא לו סמאל אצל אבינו אברהם, אמר לו: מה סבה אובדת לבך? בן שנתן לך לק' שנה את הולך לשחטו? אמר לו: על מנת כן</p>

סמאל, שהוא מלאך המתפקד כמעין דמות שטן בספרות התלמודית, מנסה לעורר את אברהם להתנגדות לצו האל, אולם תגובתו של אברהם היא קבלה מוחלטת: "על מנת כן". לא ברור מהו המושא שהוא כולו בשביל העקדה: אולי כוונת אברהם לאמר שיצחק נולד על מנת שהוא, אברהם, יוכל בבוא היום להקריבו לאל; ואולי הוא מתכוון שהקשר שלו, אברהם, עם האלוהים, הוא על מנת שיקריב קורבן אולטימטיבי זה. כך אך כך, הקבלה של אברהם את צו האל מוחלטת.

המדרש מתאר את יצחק באותו האופן, ממש כמקבילה לאביו, כמו שאברהם מקבל את צו האל כך מקבל יצחק את הצו של אביו:

<p>בא לו [סמאל] אצל יצחק אמר לו: בן העלובה, הולך הוא [אביך] לשוחטך! אמר לו על מנת כן.</p>	<p>בא לו אצל יצחק, אמר לו: מה ברא דעלובתא, הולך הוא לשוחטך! אמר לו: על מנת כן.</p>
---	--

השורה התחתונה במדרש היא הקבלה המתעלמת משונות התפקידים של האב ובנו: "וילכו שניהם יחדו: זה לשחוט וזה להישחט" (שם). ההליכה המשותפת למילוי מוחלט של צו האל היא גדולתם של האב ובנו. בקריאה זו מייצג סמאל את כוחות הרשע המנסים להניא את אביר האמונה מהליכה בדרך האמונה.

אולם, פסוקים כמו גם מדרשים משמרים רב קוליות. זו, מתבטאת באמצעות פרשנויות מגוונות ובאמצעות שימת לב ושמיעה מחדש של קולות ישנים. אפשרות פרשנית נוספת ונבדלת ניכרת

בקריאה חוזרת של המדרש ובעמידה על הנאמר בין שורותיו. או אז נחשף רובד נוסף, רובד הקשוב ליחסי משפחה, יחסים בין אישיים, רובד שמתגלה למעשה גם בפסוקים.²

בקריאה חוזרת וזהירה של דברי סמאל נשמע קולו מחדש באופן אחר: המאיר אותו לא באורו של מלאך מרושע המנסה להסיט את המאמין מדרכו הישרה של האל, אלא באורו של מלאך השם לב לקשרים בין אישיים וטוען לערכם.

הדבר ניכר בראש ובראשונה באופן המפתיע שבו פונה סמאל אל יצחק. סמאל מזכיר דמות שלישית, דמות שחסרה לכאורה לגמרי מן הפסוקים, אף שבחשיבה בדיעבד, מחויבות אליה צריכה הייתה להיות ראשונית, טבעית ומתבקשת. דמות זו היא שרה. סמאל פונה אל יצחק ואומר: "בן העלובה". הוא בעצם קורא ליצחק לשים לב שיש בעקדה בגידה, בגידה ב'עלובה' הלא היא שרה, בגידה בקשר של יצחק אל אמו ובגידה בקשר של אברהם אל שרה: אם ורעיה נשארות בעקדה מאחור.

כך ניתן גם להבין את פנייתו של סמאל אל אברהם עצמו, פנייה המאירה קשר אשר עשוי בצל העקדה להישאר באפילה: "בן שנתן לך [כשהיית בן] מאה אתה הולך לשוחטו?" – סמאל מדגיש ממד אחד אודות זהותו של המוקרב: "בן שנתן לך", זהו בינך, איך אתה יכול לשחוט את הבן שלך, להקריב את מחויבותך אל בינך על מזבח עקדתו?!

הכינויים שבהם משתמש סמאל במדרש "בן שנתן לך" ו – "בן העלובה" מדגישים קשרים בין דמויות, ובעצם מבהירים כי קשר אב, קשר אם וקשר רעיה כולם נדחים בעיוורון העקדה, בעיוורון אדיקות של מי שפונה בסיפור לקיים את צו האל. מכאן אולי פנייתו של סמאל לאברהם: "וכי אובדת לך" – האם איבדת את ליבך? כאומר: אתה מתנהג בחוסר לב.³

² לעיון רחב בתפיסה זו ודוגמאות נוספת ראו קריאתה החדה והרחבה של טובה הרטמן וצ'רלי בקהולצ בספרם *Are You Not a Man of God?: Devotion, Betrayal, and Social Criticism in Jewish Tradition* (Oxford: Oxford University Press, 2014).

³ קריאה עדינה של הפסוקים מעידה על רובד הקורא לשימת לב לקשרים כבר בפסוקים עצמם: "ויאמר יצחק אל אברהם אביו, ויאמר: אביו" (בראשית כ"ב, ז). "המדרש הנל' ממשיך ושואל על הפסוק: "למה 'אביו', 'אביו'?", כלומר מדוע מוזכרת האבהות מספר פעמים בפסוקים. התשובה במדרש היא: "כדי שיתמלא עליו רחמים". לפי קריאה זו של הפסוקים, בעיצומה של ההליכה המשותפת על עבר העקדה, ההליכה המקבלת את צו האל, ישנו גם קול המנסה לעורר את האב ובנו לקשר שביניהם.

סמאל, כדרכו של שטן, מציג את האמת כמעט לאשורה, וסילוף קטן זה הוא שלא מאפשר למאמין להתמודד למולו. המלאך המרושע במדרש מצליח להפיל את אברהם בפח הדיכוטומיה: או אלוהים או הקשרים שלך. אולם מציאות הקשר שבין אלוהים לאדם מורכבת יותר, ואף ששאלתו של סמאל במדרש מצליחה לבלבל את אברהם, אברהם עצמו מייצג פעמים רבות מודעות למציאות מורכבת זו. אברהם, אבי המאמינים, נמצא על פי רוב בקשר של דו שיח עם אלוהים. אמונתו מתבטאת גם, ואולי באופן מיוחד, ברגעים שבהם הוא נמצא בקשר של דו-שיח מתנגד עם אלוהים. אברהם שוב ושוב בפרשת לך לך אומר לאלוהים שהוא נמצא בקושי למול הבטחותיו של האל לאור העובדה שאין לו ילדים,⁴ ואברהם גם פונה אל אלוהים כדי למחות אודות כוונת האל להרוס את סדום.⁵ אם כך, קשר נוסף שהעקדה מאפילה עליו הוא הקשר שבין אברהם לאלוהיו: אברהם מציית אך אין פה (יותר) קשר בבחינת דוח שיח, תקשורת, והדברות.

אם כן, המדרש אודות סמאל בעקדה מאיר שני קולות שונים אודות סיפור עקדת יצחק, ושתי תובנות שונות אודות משמעות העקדה ביחס למגוון הקשרים שישנם לאברהם (עם אלוהים ועם בני אדם). פרשנות ראשונה שמה במרכז את הציות לצו האל, זו הבחירה שעושים אברהם ויצחק. המאמין המכפיף עצמו לרצון האל כהבנתו היא הדמות שאברהם מייצג. למול אברהם עומד במדרש סמאל אשר בקריאה עדינה מהווה קול הקורא לשימת לב לקשרים. קול זה למעשה טוען כי אף שאפשר לטעות ולחשוב שציות מקבל הוא שיא של קשר, שהסכמה מוחלטת שבשתיקה, בזריזות של "וישכם", מבטאים מערכת יחסים מושלמת עם האל, הרי שישנה אפשרות אחרת. קריאת המדרש את הפסוקים המדגישים את הקשר שבין אב לבנו, אזכורי המדרש את הקשרים הנעלמים בפסוקים של יצחק לשרה, והדממה הלא טיפוסית שאנו מוצאים אצל אברהם בעמידתו למול האל, כל אלו מציעים קריאה אחרת.

⁴ לדוגמא: "אתרו הדברים האלה הנה ה' אל-אברהם במתנה לאמר אל-תירא אברהם אנכי מגן לך שְׁכַרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד: וַיֹּאמֶר אֲבְרָם אֲדֹנָי ה' מֵהִתְתַּן לִי וְאֲנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי וּבֶן-מֶשֶׁק בֵּיתִי הוּא דְמַשְׁק אֱלִיעֶזֶר: וַיֹּאמֶר אֲבְרָם הֵן לִי לֹא נִתְּתָה זָרַע וְהִנֵּה בְּרִיתִי יוֹרֵשׁ אִתִּי:" (בראשית טו, א - ג).

⁵ "וְאֲבְרָהָם עֹדְנֵנו עֲמָד לִפְנֵי ה': וַיִּגַּשׁ אֲבְרָהָם וַיֹּאמֶר הֲאֵף תִּסְפָּה צְדִיק עִם-רָשָׁע: ... תִּלְלֶה לְךָ מַעֲשֵׂתוֹ פְּדָבַר הַזֶּה" (בראשית, יח, כב - כה). קצרה היריעה מדיון מעמיק בהשוואה שבין תגובתו של אברהם להפיכת סדום למול תגובתו לעקידת יצחק, אולם ראוי לשים לב ששם ליבו מנחה אותו להתווכח עם האל – ולבקש על סדום, בניגוד לשתיקתו בצו העקדה. ועל כך ראו... "וה' אָמַר הַמְּכַסֶּה אֲנִי מֵאֲבְרָהָם אֲשֶׁר אָנִי עֹשֶׂה" (בראשית יח, יז). הנחת היסוד של האל היא שכאשר הוא בקשר עם אברהם הוא איננו מסתיר דברים ממנו. פתיחות, חשיפה, שיתוף הן הנחת היסוד. המניעה לחשיפה היא הכרות: "פִּי יִדְעֵתוּ" (שם, יט). כמובן שעצם האמירה גם מנכיח את המתח שבו נדמה שהאל נמצא – כנראה מתוך הנחה שאברהם יחלוק על עצם המעשה. ואולי זו משמעות פתיחת סיפור העקדה: "והאלוהים ניסה את אברהם", הפעם בלי לחלוק באופן פתוח את כוונותיו.

הם מעלים את השאלה אודות מקומו של מודל אחר בו שיח, תקשור והדברות הם שיא של קשר, ושדממה ושקט של ציות עשויים להיות מסך הנסגר על קשר של שיחה.

שמא יש מקום ללמוד משני מודלים אלו לקשרים שלנו עם בני אדם ואף למה שאפשרי בקשר שלנו עם בורא עולם.